

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДІДИК Сергій Сергійович

УДК 94 (477) “1753/1764” (043.5)

**НОВОСЛОБІДСЬКИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПОЛК
(1753–1764 рр.)**

07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Лях Сергій Романович,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри історії України

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, старший науковий співробітник

Кривошея Володимир Володимирович,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
НАН України,
головний науковий співробітник
відділу соціально-політичної історії

кандидат історичних наук, доцент

Мільчев Володимир Іванович,
Запорізький національний університет,
доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних
історичних дисциплін

Захист відбудеться “18” червня 2009 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.01 у Запорізькому національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66, корп. 5, ауд. 326.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Запорізького національного університету за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66, корп. 2.

Автореферат розісланий “16” травня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В. Грушева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Історія українського козацтва займає почесне місце у вітчизняній науці і має значну історіографічну традицію. Особливу увагу науковці звертали на фундаментальні, найбільш важливі, як вважалося, сторінки історії козацтва: соціальні і геополітичні передумови виникнення козацтва, формування козацтва як соціального стану. Визвольна війна середини XVII ст., політична боротьба періоду Руїни, участь козацтва в народних рухах, його взаємини з імперськими структурами. У наш час зростає жвавий інтерес до відновлення на перший погляд незначних, але не менш цінних сюжетів з історії козаччини. Зокрема, спеціально досліджуються козацькі формування і інститути: полки, військово-територіальні утворення, органи управління. Детальні дослідження окремих козацьких формувань і полків здійснили А. Бачинський, О. Бачинська, Л. Маленко, Р. Шиян, В. Кривошея, Л. Розсоха, Ю. Бодров. Здійснені вагомі дисертаційні дослідження, присвячені окремим козацьким полкам: С. Степенькін детально відтворив цілісну картину діяльності Корсунського полку і визначив основні напрями його розвитку в XVII – на початку XVIII ст.; А. Іваненко з'ясував питання історії Переяславського козацького полку в контексті військової та суспільно-політичної системи України 20-х рр. XVII – кінця XVIII ст.; Ю. Бодров розкрив комплекс проблем, пов'язаних з процесом становлення та функціонування Уманського козацького полку як складової частини Української козацької держави¹.

Досвід виділення окремих козацьких формувань в якості об'єкта дослідження дає підставу зробити висновок про доцільність і перспективність такого напрямку наукового пошуку. Звуження територіального масштабу не знижує рівня проблематики, а натомість дозволяє наблизитися до повсякденних форм соціального життя, краще відчувати минулу реальність, відстежити тяглість історичного процесу, яка іноді зникає під час розгляду широких об'єктів. Щільніша локалізація об'єкту дослідження дає можливість уникнути спрощень і викривлень, які нерідко з'являються в гранднативі. В локально-історичних дослідженнях виразніше простежується контакт людини з природою, вплив ландшафту на людську поведінку, повертається особистість в історію, яка була втрачена в макроісторії, опукліше простежуються людські характери й ініціатива окремих людей і місцевих еліт. У кінцевому результаті зменшення масштабу об'єкту дослідження дозволяє ретельніше простежити прагматику прийняття рішень уряду, виявити мотивацію поведінки

¹ Степенькін С. Корсунський полк у XVII – на початку XVIII ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2004; Іваненко А. Переяславський козацький полк у військовій та суспільно-політичній системі України (20-ті рр. XVII – кінець XVIII ст.) : Автореф. дис... канд. іст. наук : 20.02.22. – К., 2003; Бодров Ю. Уманське козацтво в українському визвольному русі (середина XVII – початок XVIII ст.) : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – К., 2001.

козацьких спільнот. Історичні явища в такому разі постають у всій своїй конкретній неоднозначності, коли життєві обставини вносять корективи у великі задуми і масштабні проекти.

Слідуючи започаткованому напрямку локалізації козакознавчих студій, логічно буде звернутися до історії ще однієї з малодосліджених структур – Новослобідського козацького полку (1753–1764 рр.). Це було формування, створене за наказом російського Сенату, на відміну від козацьких полків Гетьманщини, цілком підпорядковане імперським структурам. Протягом другої половини XVIII – першої половини XIX ст. російський уряд створить чимало козацьких формувань і військ, повністю підпорядкованих російській владі, таких як Катеринославське козацьке військо (1787–1796 рр.), Чорноморське козацьке військо (1788–1860 рр.), Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо (1807 р.), Азовське козацьке військо (1820–1866 рр.), Дунайське козацьке військо (1828–1868 рр.). Новослобідський полк становив ланку у низці однотипних проектів проникнення імперських структур в товщу козацького колонізаційного руху.

Історія Новослобідського козацького полку перегукується з драматичною історією наступу царизму на Запорізькі Вольності, яка супроводжувалася постійним відчуженням цілих частин запорізьких територій і виведенням їх з-під юрисдикції Коша. Не останню роль в цьому процесі відіграло Новослобідське формування, яке розташувалося на частині територій Запорізьких Вольностей і виявилось прямо зацікавлене в розширенні своїх володінь за рахунок запорізьких земель.

На відміну від проектів чисто бюрократичного оформлення влади над українськими територіями – Нової Сербії (1751–1764 рр.) і Слов'яносербії (1753–1764 рр.), Новослобідський полк являв собою іншу специфічну форму бюрократичного втручання, оригінальну тим, що уряд намагався поєднати потенціал традиційного українського козацтва з прямим державним втручанням. Новослобідському полку відводилася подвійна роль: окрім традиційних функцій охорони кордонів, полк повинен був стати інструментом регулювання владою стихійної народної колонізації. Але козацтво полку не стало слухняним інструментом російської політики в регіоні. Рядове козацтво, а іноді й старшина полку частіше стихійно, іноді активно опиралося наказам влади і саботувало їх.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане як частина держбюджетної теми історичного факультету Запорізького національного університету “Між Сходом і Заходом: особливості модернізаційних процесів в Україні” (номер держреєстрації 0109У002526). Особистим внеском дисертанта у розробку теми є відтворення історичної долі так званих “Задніпровських місць”: досліджено процес залюднення і господарського освоєння межиріччя Дніпра і Південного Бугу; проаналізовано ефективність урядової і козацької народної колонізації; з'ясовано місце новослобідського козацтва в структурі російської армії.

Об'єктом дослідження є військово-територіальне утворення, яке проіснувало 11 років і в історіографічній традиції отримало назву Новослобідський козацький полк. Його площа становила близько 8000 квадратних кілометрів. Задіяні в межах полку людські ресурси налічували 40–50 тисяч осіб. Новослобідський полк був близьким територіально, організаційно і політично іншому утворенню – Новій Сербії, але від останньої відрізнявся низкою суттєвих особливостей: 1) з самого початку уряд зробив ставку не на іноземний, а на український елемент, і тому козацько-народна колонізація у полку переважала над урядовою; 2) на відміну від регулярних полків Нової Сербії, Новослобідський полк був іррегулярним козацьким формуванням з суттєвим впливом козацьких традицій; 3) другорядність Новослобідського формування в очах російського уряду на відміну від Нової Сербії.

Предметом дослідження визначено історичні умови виникнення, геополітичні аспекти функціонування Новослобідського козацького полку, форми урядового контролю за народним колонізаційним рухом, діалектика поєднання ініціативи покозаченого населення з бюрократичними імперськими структурами на так званих “Задніпровських місцях”. Незалежно від намірів авторів проекту “Новослобідський козацький полк”, він мав як урядову складову, так і стихійно-народну; у цьому дослідженні приділена однакова увага обом цим компонентам.

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні міри ефективності Новослобідського козацького полку у військовому і економічному відношеннях. Автор прагне встановити, наскільки полк виправдав наміри і сподівання уряду і в якій мірі організація полку відповідала інтересам корінного українського населення.

Відповідно до поставленої мети ставляться і розв'язуються такі **дослідницькі завдання**:

1. Проаналізувати історичні причини і геополітичні умови створення полку.
2. Дослідити військовий, адміністративно-територіальний та церковний устрій новослобідського козацтва.
3. Розкрити взаємовідносини Новослобідського формування з сусідніми територіями – Новою Сербією, Запорізькою Січчю, Гетьманщиною.
4. Проаналізувати внесок новослобідського козацтва в колонізацію і господарське освоєння південноукраїнського регіону.
5. З'ясувати причини реорганізації полку та простежити подальшу долю козацтва і посполитого населення полку.

Хронологічні рамки дослідження обмежуються роками існування полку. Вони охоплюють 1753–1764 рр. Нижня хронологічна межа – це час створення полку. Верхня хронологічна межа пов'язана з кардинальними і системними змінами у Російській державі, які характеризувалися наступом на козацьку автономію імперських структур. Виключенням не став і

Новослобідський козацький полк, який в 1764 р. був перетворенням у пікінерний полк російської армії.

Географічні межі. Досліджуване козацьке формування існувало на Правобережній Україні, на частині території так званих “Задніпровських місць” у межах річки Дніпра і Південного Бугу. В наш час це територія більшої частини Кіровоградської (Кіровоградський, Петрівський, Новоархангельський, Вільшанський, Добровеличківський, Маловисковський, Новоукраїнський, Новгородківський, Олександрійський, Онуфріївський райони), частини Дніпропетровської (П’ятихатський і Верхньодніпровський райони) і частково Миколаївської (Первомайський район) областей.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі залучення представницького кола джерел, більшість з яких вперше введені в науковий обіг, висвітлено місце і роль Новослобідського формування в історичному розвитку Південної України в середині XVIII ст. і в планах російського уряду.

Виявлено причини і передумови виникнення Новослобідського полку, показано, що Новослобідський козацький полк постав у результаті компромісу російського уряду і українського козацького населення. З’ясовано мету створення полку та основні завдання, покладені на населення полку. Подано історико-географічну характеристику території полку, розкрито переваги і недоліки територіального розташування полку, дано оцінку наявним природним ресурсам, проаналізовано перспективи і можливості їх використання в господарській діяльності населення полку. Переосмислено проблему взаємовідносин Новослобідського полку з сусідніми територіями, виділено причини і з’ясовано обставини зіткнень і конфліктів. Розглянуто причини перетворення Новослобідського козацького полку на пікінерний полк російської армії, простежено зв’язок кардинальних перетворень полку з централізаторсько-уніфікаторською політикою уряду імператриці Катерини II, висвітлено подальшу долю козацтва і населення полку.

Комплексно досліджено внутрішній устрій полку, встановлено, що Новослобідський полк синтезував у собі традиції козацьких полків Гетьманщини і Слобожанщини. Простежено співіснування в полку принципу виборності з принципом призначення козацьких старшин. Розглянуто військову службу новослобідського козацтва, досліджено її види та зміст. Виявлено причини низької ефективності полку у військовому відношенні. Поглиблено аналіз церковного устрою полку, виділено його специфічні риси, встановлено штат церковнослужителів.

Досліджено етнічний склад, соціальну структуру населення полку, виявлено найбільш чисельні етнічні і соціальні групи населення, розглянуто майнові права і податкові обов’язки окремих категорій населення полку. Дано оцінку внеску козацтва і населення полку в справу колонізації і залюднення південноукраїнських територій, з’ясовано кількість населення полку, простежено динаміку заснування нових слобід і поселень мешканцями полку.

Практичне значення. На основі матеріалів дослідження розроблений спецкурс з історії колонізації Південної України для студентів історичного факультету. Окремі частини даного дослідження можна буде використати при читанні курсу історії України у вищих та середніх навчальних закладах, а також при створенні узагальнюючих праць з історії як Південної України, так і історії України взагалі.

Апробація дослідження. Головні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у виступах на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях: Міжнародна наукова конференція “Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-інформаційному просторі” (м. Одеса, вересень 2007 р.); Всеукраїнська наукова конференція “Постать Петра Калнишевського та історична спадщина запорозького козацтва XVI–XVIII ст.” (м. Нікополь, жовтень 2006 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні” (м. Київ, березень 2007 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України” (м. Запоріжжя, жовтень 2007 р.); Всеукраїнська наукова конференція “Козацька традиція в генезі населених пунктів Південної України XVII–XIX століть” (м. Нікополь, жовтень 2007 р.); Всеукраїнська наукова конференція “Наддніпрянська Україна: проблеми історії освіти, науки та духовно-культурного життя” (м. Дніпропетровськ, жовтень 2008 р.); VII Всеукраїнські наукові читання, присвячені 100-річчю професора Д.П. Пойди (м. Дніпропетровськ, жовтень 2008 р.); Міжрегіональна науково-практична конференція “Особливості соціокультурної ситуації в Україні та шляхи формування у молоді високої духовності, національної свідомості і патріотизму на основі традицій українського народу та запорозького козацтва” (м. Запоріжжя, жовтень 2008 р.), а також на звітних конференціях Запорізького національного університету 2005–2008 рр. Матеріали і результати дослідження, набуті в ході виконання теми, були використані при читанні спецкурсу “Військова історія України” на історичному факультеті Запорізького національного університету.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність, наукову новизну дослідження, визначено його територіальні та хронологічні рамки, об’єкт, предмет, мету, дослідницькі завдання, теоретичне та практичне значення дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичні аспекти дослідження”** – здійснено історіографічний аналіз вивчення проблеми, подано характеристику джерельної та методологічної бази дисертаційної роботи.

Перший період у дослідженні історії Новослобідського формування охоплює 40-і рр. XIX – початок XX ст. В цей час дослідження були здійснені чиновниками, військовими, священиками, вчителями – тобто не професійними істориками. В якості джерел використовувалися здебільшого опубліковані офіційні документи російської влади – укази, маніфести, розпорядження. В публікаціях домінувала компіляція: історик збирав різні джерела, намагався їх співставити і в міру своїх сил оцінити їх достовірність чи хибність, потім оприлюднював зібране, а його власна праця зводилася почасти до літературного подання матеріалу як однорідної та переконливої оповіді. Традицію дослідження історії новослобідського козацтва започаткували члени Одеського товариства історії і старожитностей: А. Скальковський, Гавриїл (Розанов), Феодосій (Макаревський), Г. Соколов, О. Шмідт, В. Ястребов, Є. Загоровський².

В 20–30-х рр. XX ст. реалізується другий період студіювання історії новослобідського козацтва. В цей час зростає інтерес до національної, української історії. Піднімаються ширші проблеми з історії новослобідського козацтва, такі як доля української людності “Задніпровських місць”, розвиток торгівлі на території полку, місце новослобідського козацтва в процесі колонізації півдня України. Дослідженнями займаються здебільшого професійні історики³. Вони намагаються критично осмислювати історичні джерела. В цей період з’являється перше дослідження, спеціально присвячене історії Новослобідського полку. С. Шамрай, учень професора О. Грушевського, одним з перших подивився на Новослобідське формування як на окрему, хоча і підпорядковану російській владі, одиницю, як на самостійний суб’єкт історії⁴.

40-і – 50-ті рр. XX ст. характеризуються розгромом української історичної науки і її підпорядкуванням партійним інтересам, а також пануванням вульгарно-марксистського підходу в історичних дослідженнях. В цей період дослідженнями, пов’язаними з Новослобідським полком, активно займалася Н. Полонська-Василенко, яка перебувала у еміграції. Дослідниця ввела в

² Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730–1823). – Т. 1. – Одесса, 1836. – С. 26–32, 41–46; Он же: Опыт статистического описания Новороссийского края. – Ч. 1. – Одесса, 1850. – С. 212–213, 253–254; Він же: Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 329–334; Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. – Елисаветград, 1897; Гавриил. Историко-хронологическое описание церквей Епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского общества истории и древностей (далі ЗООИД). – 1848. – Т. 2. – С. 145–146; Он же: Очерк повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. – Тверь: 1857. – С. 10–23; Феодосий Макаревский. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Днепропетровск, 2000. – С. 289–293, 299–300; Соколов К. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // ЗООИД. – 1848. – Т. 2. – С. 386–395; Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. – СПб., 1863. – Ч. 1. – С. 32–34; Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы // ЗООИД. – 1889. – Т. 15. – С. 548–593, 562; Загоровский Е. Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке. Сербские военные поселения // Военно-исторический вестник. – К., 1912. – Кн. 1. – С. 87–99; Кн. 4. – С. 125–148; 1913. – Кн. 1. – С. 63–85.

³ Тищенко М. Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв’язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII віці // Історико-географічний збірник. – Т.4. – 1931. – С. 146–159; Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запорізьких землях у 1752 році // Україна. – 1926. – Кн. 17. – С. 146–159.

⁴ Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1929. – Кн. XXIV. – С. 207–302.

науковий обіг документи Канцелярії Новосербського корпусу, які пізніше майже повністю були знищені під час Другої світової війни⁵.

У 70-і – 80-і рр., в умовах послаблення тиску влади на історичну науку, зроблена спроба відмовитися від відвертих переконачень при висвітленні історичного процесу. Історики висували чіткіші критерії до істини, більше уваги приділяли точності під час інтерпретації історичних подій. Дещо урізноманітнилися тематика історичних досліджень. Продовжуючи досліджувати визвольну боротьбу народних мас, науковці починають вивчати соціально-економічний розвиток, звертають увагу на політичне положення і адміністративно-територіальний устрій Південної України. Історію новослобідського козацтва продовжували висвітлювати як периферійний сюжет, як фрагмент, який не можна оминати під час розгляду ширших тем – заселення Новоросії, розвиток міст Північного Причорномор'я⁶. У той же час в історичній науці зберігаються тенденції попереднього періоду. В стилі радянської історіографії простежується наклеювання ярликів, інтерпретація історичних подій в дусі класового підходу, поверховість уявлень про конкретику, недооцінка фактографічного багатства. Колоритна емпірика не вкладалася в загальні схеми і стандарти, тому історики задовольнялися матеріалами попередників, обмежувалися констатацією фактів і поверховим описом історичних подій. Окремо слід відзначити дослідження В. Кабузана. Завдяки застосуванню в своїх дослідженнях міждисциплінарних методів статистики, демографії та історії дослідник досяг вагомих результатів, які дають можливість оцінити внесок новослобідського козацтва в процесі заселення півдня України⁷.

В 90-х рр. починається новий період в історії дослідження Новослобідського полку. Для цього періоду характерним було підсилення уваги до проблем національної історії, особливо до історії козаччини, усунення ідеологічного контролю з боку владних структур. До історичних досліджень повернуто політичний контекст. Без приховувань і переконачень історики досліджують наступ царизму на Запоріжжя і його права та вольності. В історичних дослідженнях приділяється увага активності російського державного апарату на півдні України, яка проявилася в оформленні імперських структур на неосвоєних українських територіях. О. Посунько, висвітлюючи історію Нової Сербії, дослідила взаємовідносини новосербців з новослободжанами, описала діяльність Новосербської слідчої комісії у гайдамацьких справах, приділила увагу участі новосербських військових і новослобідських козаків у гайдамацькому русі, описала захоплення новослободжанами

⁵ Полонська-Василенко Н. До історії першої Новоросійської губернії (1764–1776 рр.) // Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Т. 2. – Мюнхен, 1965. – С. 40–56, 133. Вона ж: Заселення Південної України в першій пол. XVIII ст. – Ч. 1. – Мюнхен, 1960. – С. 153–191; Вона ж: З історії останніх часів Запоріжжя // Записки історично-філологічного відділу. – Т. 9. – К., 1926. – С. 293; Она же: Из истории Южной Украины в XVIII в. Заселение Новороссийской губернии (1764–1775) // Исторические записки. – № 13. – 1942. – С. 130–174.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР : Кіровоградська область. – К., 1972. – С. 16–19; История Украинской ССР. – В 10 т. – К., 1983. – Т. 3. – С. 589–593;

⁷ Кабузан В. Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858). – М., 1976. – С. 77–101.

запорізьких земель, розглянула період функціонування полку, пов'язаний з його підпорядкуванням командувачу Новосербським корпусом генерал-поручику І. Хорвату⁸.

В розгорнутій аналітичній статті “Нова Сербія і Слобідське козацьке поселення на картографічних зображеннях другої половини 50-х – початку 60-х рр. XVIII ст.” А. Пивовар детально локалізує поселення Новослобідського полку та Нової Сербії, більшість з яких не згадували його попередники. Дослідження автора ґрунтуються на картах XVIII ст., їх копії подано в збірці документів⁹.

Аналіз стану розробки в історіографії досліджуваної проблеми засвідчує існування досліджень, що висвітлювали історію новослобідського козацтва головним чином у контексті інших широких тем. В більшості праць фрагментарно висвітлювалися аспекти діяльності новослобідського козацтва, ігнорувався вплив геополітичних обставин на процес утворення формування, поза увагою залишилася взаємодія полку з імперськими структурами, не ставилися завдання оцінити ступінь надійності і ефективності полку як в господарській діяльності, так і під час несення військової служби, здебільшого недооцінювався, а то і зовсім ігнорувався внесок новослобідського населення у справу колонізації, недостатньо уваги приділялося причинам реорганізації полку.

Джерельну базу дисертаційного дослідження склав комплекс джерел, який за способом відтворення і зберігання можна поділити на опубліковані та архівні. Серед опублікованих документів важливе місце посідають законодавчі акти “Сенатского архива” і “Полного собрания законов Российской империи”¹⁰. Ці документи висвітлюють службові взаємовідносини новослобідського козацтва з російськими владними структурами.

Основну частину документів і матеріалів, які склали основу дисертаційної роботи, було виявлено і опрацьовано в архівних зібраннях Києва (Інститут рукопису НАН України ім. В.І. Вернадського і Центральний державний історичний архів), Херсону (Державний архів Херсонської області), Дніпропетровська (Державний архів Дніпропетровської області і Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького).

Великий масив архівних джерел до історії Новослобідського полку зберігається в Інституті рукопису НАН України ім. В.І. Вернадського у фонді “Архів фортеці Св. Єлизавети” (ф. IX). Фонд налічує приблизно 23 тисячі справ. Серед документів фонду – матеріали листування

⁸ Посуцько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751–1764 рр.) : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – Дніпропетровськ, 1997. Посуцько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998. – С. 20–29, 42–43; Посуцько О.М. Нова Сербія та Слов'яносербія – військово-землеробські поселення на півдні України (1751–1764 рр.) // Канцелярія Новосербського корпусу (1754–1764 рр.). – Запоріжжя, 2005. – С. 63–64, 72, 95.

⁹ Пивовар А.В. Нова Сербія і Слобідське козацьке поселення на картографічних зображеннях другої половини 50-х – початку 60-х років XVIII століття // Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – С. 290–302, 303–304, 331.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XIII, XIV, XV, XVI; Сенатский Архив. – СПб., 1897–1909. – Т. 8, 9, 10, 11, 12, 13.

головного командира Нової Сербії генерал-майора І. Глебова з Київським генерал-губернатором та російським резидентом в Туреччині Обресковим; отримані комендантом фортеці укази Сенату, Військової колегії, Колегії іноземних справ; рапорти і донесення про стан Новослобідського козацького полку і про надання ґрунтів і угідь старшині полку та ін.

Фонд “Записки Одесского общества истории и древностей” (ф. V), який також зберігається в Інституті рукопису, містить копії оригінальних документів, які стосуються історії Новослобідського поселення і Нової Сербії, до історії створення Новоросійської губернії та церковної історії краю середини XVIII ст.

В фондах Центрального державного історичного архіву в Києві документи, що висвітлюють історію Новослобідського поселення, розпорошені по кількох фондах. Архівні матеріали з історії новослобідського козацтва зберігаються серед документів Генеральної військової канцелярії (ф. 51), Київської губернської канцелярії (ф. 59), Канцелярії гетьмана К. Розумовського (ф. 269), архіву Коша Нової Запорізької Січі (ф. 229). Ці документи містять інформацію про залюднення новослобідських поселень, гайдамацький рух на території Новослобідського полку, стосунки новослобожан і запорожців.

В Державному архіві Дніпропетровської області і Дніпропетровському історичному музеї ім. Д.І. Яворницького зберігаються залишки документів колись потужного фонду Канцелярії Новосербського корпусу: три справи і опис архівного фонду, який був складений в 1920-х рр. В основному матеріали справ стосуються історії Нової Сербії і Новосербського корпусу, в деяких документах є інформація про військову службу новослобідського козацтва, про козацьких старшин і командирів.

Частина матеріалів більш пізнього часу відклалася в Державному архіві Херсонської області в фонді “Херсонська (Новоросійська) губернська креслярня” (ф. 14). Ці документи проливають світло на долю осіб з числа колишніх козацьких старшин Новослобідського полку, містять інформацію про їх земельні володіння після утворення Новоросійської губернії.

За походженням документи і матеріали, що склали джерельну базу даної дисертації, можна розділити на такі групи: 1) матеріали центральних органів влади і управління Російської імперії; 2) документи урядових органів влади на місцях; 3) документи козацьких органів влади.

За видовою приналежністю документи з історії Новослобідського полку поділяються на актові, справочинні, статистичні, наративні, картографічні. Актові джерела поділяються на дві підгрупи: 1) законодавчі акти; 2) договори, контракти, розписки, квитанції та ін.

До групи справочинних джерел належать документи, які виникли в процесі діяльності канцелярії Новослобідського полку: ордери, розпорядження, рапорти, скарги, прошення, боргові розписки, повідомлення, паспорти, дозволи. Статистичні матеріали представлені табелями, звітними рапортами сотників і отаманів про кількість населення в слободах, загальні відомості про

стан Новослобідського полку. Наративні джерела репрезентовані “Щоденником подорожі І.А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень–липень 1774 року)” та “Записками барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию”¹¹. Серед картографічних джерел особливо слід відзначити: карту “Задніпровських володінь Келебердянської і Переволочанської сотень Полтавського полку”, складену під час опису задніпровських сотень Полтавського полку в березні 1752 р. і підписану козацькими сотниками Г. Штепою і М. Козельським; атлас Польщі та Литви 1772 р. Р. Дзанноні.

Комплекс опрацьованих джерел характеризується достатнім ступенем репрезентативності і дозволяє відтворити цілісну картину життя та діяльності новослобідського козацтва.

Теоретико-методологічну основу роботи складають принципи наукового пізнання, які традиційно розуміються як вихідні поняття науки, що визначають основні способи розв’язання наукової проблеми, висувають певні вимоги, якими повинен керуватися кожен дослідник в своїй галузі науки. Для даного дослідження першочергове значення мають принципи історизму, системності, аксіології і об’єктивності.

Зазначені принципи реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання історичної дійсності.

Відтворення об’єкту вивчення у спектрі закономірних історичних зв’язків та відносин здійснювалося завдяки застосуванню логічного методу наукового пізнання з притаманним йому аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням. Застосовуючи логічний метод, на основі аналізу опрацьованих джерел був змодельований об’єкт дослідження – як результат компромісу російського уряду і української людності, метою якого було поставити населення під подвійний контроль і в подальшому використати її для охорони кордонів і освоєння південних територій.

Важливу роль в дослідженні відіграють спеціально-історичні методи – описовий, історико-генетичний, історико-порівняльний, ретроспективний. Описовий метод, який є складовою частиною всіх інших методів, дозволяє якомога ширше і повніше висвітлювати фактичний матеріал, який склав основу дослідження. Метод залучено для розглядання історико-географічних характеристик території полку, висвітлення моментів військової служби, особливостей церковного устрою та господарської діяльності новослободжан.

За допомогою історико-генетичного методу історичні явища простежені в процесі їх розвитку. В дисертаційній роботі завдяки такому методу розкрито динаміку чисельності новослобідського населення

¹¹ Никифорова Н.А. Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень – липень 1774 року) // Південна Україна XVIII–XIX ст. : Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Вип. 4 (5). – 1999. – С. 15–39; Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – № 9–10. – С. 135–199.

Історико-порівняльний метод, який полягає в співставленні історичних об'єктів у просторі і часі й у виявленні подібності та відмінності між ними, використано для порівняння традицій функціонування козацьких полків Гетьманщини і Слобожанщини з засадами функціонування Новослобідського козацького полку.

Ретроспективний метод застосовано для визначення особливостей суспільного становища окремих соціальних груп новослобідського населення. Залучення даних про демографічний і соціальний склад населення сприяло простеженню динаміки зростання чисельності населення. Проаналізоване співвідношення різних соціальних груп населення, з'ясовано їх майнові права і податкові зобов'язання.

З джерелознавчих методів було застосовано методи бібліографічної і архівної евристики, класифікації (за формальною ознакою способу відтворення, походженням, видовою приналежністю).

У другому розділі – **“Історія створення та геополітичні умови функціонування Новослобідського козацького полку”** – з'ясовуються геополітичні обставини створення полку, дається історико-географічна характеристика території Новослобідського формування. Досліджуються причини скасування Новослобідського полку як козацького територіального формування під виглядом його реорганізації в пікінерний полк у 1764 р. та розглядаються подальша доля козацтва і населення полку.

Новослобідський козацький полк було сформовано в 1753 р. за наказом російського уряду на частині територій “Задніпровських місць” і земель запорожців. Створюючи Новослобідський полк, російський уряд переслідував кілька цілей: 1) зупинити втечі української людності і поставити її під подвійний контроль – військовий і адміністративний; 2) використати цю людність для укріплення південних кордонів; 3) на населення полку покладався обов'язок почати освоєння південноукраїнських степів; 4) новослобідське населення мало скласти передовий рубіж оборони Нової Сербії; 5) Новослобідський полк був наступним етапом наступу російської влади на Запорізькі Вольності.

Природні умови і ресурси дозволяли новослобідському населенню активно розвивати землеробство, скотарство, промисли. В силу свого географічного положення полк межував з Запоріжжям, Новою Сербією, українськими територіями під владою Речі Посполитої, турецько-татарськими володіннями. Ця обставина сприяла виникненню і подальшому розвитку торгівлі на території полку. Але під час можливої війни таке географічне положення не сприяло захищеності територій Новослобідського полку від нападу польських чи турецько-татарських військ, що й підтвердив татарський набіг 1769 р., під час якого спустошено і зруйновано чимало новослобідських поселень.

Найближчими сусідами новослобідського козацтва були козаки-запорожці, козаки-гетьманці, новосербські колоністи. Відносини з сусідами характеризувалися постійною боротьбою за земельні угіддя і ресурси. Полк зайняв частину запорізьких володінь. Ця обставина з самого початку не могла сприяти встановленню добросусідських відносин. А подальші самозахоплення запорізьких земель козацтвом Новослобідського полку лише погіршили ситуацію. Виникали суперечки за угіддя між новослобідськими і гетьманським козацтвом. Відносини з новосербцями характеризуються постійними конфліктами за земельні угіддя, а також на міжособистісному рівні. В цьому випадку новосербські колоністи займають активну наступальну позицію, виступають кривдниками і агресорами.

В 1764 р. Новослобідський полк і сусідня Нова Сербія увійшли до складу Новоросійської губернії. Новослобідський полк був скасований як козацький полк і перетворений на регулярний полк російської армії – Єлисаветградський пікінерний полк. Більшість населення втратила залишки козацьких прав і привілеїв, ставши звичайними рядовими пікінерами і їх приписними або поповнивши ряди податного населення. Полкова і сотенна старшина змогла пристосуватися до обставин, отримала офіцерські звання в новоутвореному полку і поповнила ряди російського дворянства. Причину таких кардинальних адміністративно-територіальних змін слід шукати в уніфікаторській політиці кабінету імператриці Катерини II.

У третьому розділі – **“Адміністративний, військовий та церковний устрій Новослобідського козацького полку”** – аналізується внутрішній устрій полку, відзначаються його особливості, досліджується військова служба новослобідського козацтва, розглядається церковний устрій полку.

За своїм адміністративно-територіальним і військовим устроєм Новослобідський полк був подібним до козацьких полків Гетьманщини і Слобожанщини. Територія полку поділялася на сотні. Кожна сотня мала сотенне правління на чолі з сотником. Всім внутрішнім життям полку керувала Полкова слобідська канцелярія під головуванням полковника. Головну особливість військового устрою у порівнянні з військовим устроєм гетьманських полків становила повна підпорядкованість Новослобідського полку російському військовому командуванню. Окремий адміністративний статус у складі полку мали поселення старообрядників. Розкольницькі поселення управлялися начальником, який підпорядковувався полковнику Новослобідського полку.

Серед основних видів військової служби новослобідського козацтва слід відзначити: військові походи, прикордонну службу, ведення розвідки і добування інформації. Прикордонну службу козацтво несло на форпостах на російсько-польському і російсько-турецькому кордонах. Новосербське начальство використовувало полк для розвідувальних місій і добування інформації на турецько-татарських і українських підпольських територіях. Паралельно з військовою службою

новослобідські козаки виконували і суто поліцейські функції: боролися з гайдамацтвом і з втечами української людності на Запоріжжя і за кордон, затримували і арештовували в'язнів, які втекли з-під варти.

Новослобідський козацький полк у військовому відношенні показав себе як малоефективне військове формування з низькою боєздатністю. Через низку причин процес створення полку затягнувся. Це не могло сприяти покращенню боєздатності полку. За час свого існування полк в повному складі не брав участі в жодному військовому конфлікті, в жодних військових маневрах і навчаннях. Зафіксовано лише участь новослобідського козацтва у подіях Семилітньої війни (1756–1763) у складі команди Новосербського корпусу.

Церковна організація Новослобідського козацького полку охоплювала близько 30 церков з приходами. Церковні приходи на території полку підпорядковувалися спочатку кафедрі Київського митрополита, а пізніше були передані під юрисдикцію Переяславської єпархії. Церковний устрій Новослобідського поселення мав певні особливості. На території полку функціонувала Єлисаветинська протопопія з центром у фортеці Св. Єлисавети, а паралельно існувало духовне намісницьке правління в слободі Дніпрово-Кам'янці. Намісник напряму підпорядковувався єпархіальному архієрею.

В четвертому розділі – **“Соціально-економічні аспекти історії Новослобідського полку”** – розглядається чисельність, етнічне походження, аналізується соціальний склад новослобідського населення. Досліджуються і господарські заняття мешканців полку: сільське господарство, промисли, ремесла, торгівля і підприємницька діяльність.

В справі колонізації і господарського освоєння краю Новослобідський полк досяг значних результатів. Напередодні заснування полку на його території було 6 поселень, в яких мешкало близько 4 тисяч осіб обох статей. На момент скасування полку поселень нараховувалося 38, в яких жило близько 40–50 тисяч осіб обох статей. Переважна більшість населення було українським, хоча були і інші народності: росіяни, молдавани, волохи, греки. Соціальний склад Новослобідського полку був представлений козаками (виборними і підпомічниками), духовенством, купцями, ремісниками, селянами, підсусідками.

Головними землекористувачами на території Новослобідського формування виступали козаки, вони отримували рангові землі за умови несення військової служби. Основу сільського господарства в полку склало орне землеробство. Поряд з орним землеробством існували допоміжні його галузі – садівництво і городництво. Розвитку цих галузей господарства сприяла наявність в полку родючих земель. Другою складовою господарства в полку стало скотарство. Населення розводило коней, корів, волів, овець. Через брак пасовищ і сінокосних лугів розвиток скотарства гальмувався. Ця галузь господарства не могла в повному обсязі забезпечувати населення полку худобою, тому багато худоби купували у сусідів – запорожців, поляків, українців

з Лівобережної і Правобережної України. Своєю сільськогосподарською діяльністю населення Новослобідського полку сприяло перетворенню дикого степу в квітучий і родючий край.

В Новослобідському полку розвивалися такі промисли: бджільництво, рибальство, млинарство, винокуріння і гуральництво, мисливство і звіроловство. Найбільш розвиненими були млинарський і рибальський промисли. Населення полку займалося і ремісничою справою. Найбільшого поширення набули види ремесел, які задовольняли прості, але необхідні потреби населення – столярництво, теслярство, бондарство, ковальство. Потужності ремісничого виробництва слід вважати незначними, в цілому ремесло не набуло значного розвитку на території полку, і по слободах відчувався брак людей ремісничих спеціальностей.

Населення полку активно брало участь як в транзитній, так і в зовнішній торгівлі. В основному населення їздило торгувати в Запорізьку Січ, в Гетьманщину, в Польщу і українські підпольські території, в турецько-татарські і молдовські місця. Певного розвитку досягла торгівля в самому полку. Функціонували базари і ярмарки, працювали стаціонарні крамнички і лавки. Найзаможнішими купцями полку були російські старовіри-розкольники. Уряд надав старообрядцям чималі торгівельні привілеї.

У сфері підприємницької діяльності необхідно виділити оренди, відкупи і виконання підрядів. Торгівельна діяльність населення Новослобідського полку сприяла втягуванню південноукраїнських територій у транзитну торгівлю з європейськими країнами.

В справі колонізації і економічного освоєння південно-степових територій новослобідське населення досягло вагомих результатів: закладалися нові поселення, розорювалися цілинні землі, розвивалися промисли, ремесла, торгівля.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Утворенням Новослобідського козацького полку була започаткована традиція подвійного – військового і адміністративного контролю населення, яка не була пов'язана з кріпацтвом. Визначальною геополітичною умовою його виникнення і діяльності стало прагнення російської влади оволодіти новоприєднаними землями.

В діяльності полку можна простежити два етапи. Перший охоплює 1753–1761 рр. і характеризується невизначеністю становища полку. Довгий час уряд затягував процес його організації, із запізненням визначалися правові засади функціонування полку, штат і порядок несення служби. Другий етап охоплює 1761–1764 рр. В цей період відбувається остаточне становлення полку як військової одиниці: затверджується адміністративно-територіальний та військовий устрій, його штат, права, обов'язки, привілеї, грошове жалування та земельне забезпечення.

Полк займав вигідне географічне положення і користувався значними природними багатствами. Розвитку сільського господарства, промислів і торгівлі сприяла наявність торгівельних шляхів, родючих ґрунтів, луґів і пасовищ, густа мережа великих рік і малих річок.

Найближчими сусідами Новослобідського поселення були Нова Сербія, Гетьманщина, Запоріжжя. Відносини між новослобідським козацтвом і козаками Гетьманщини і Запоріжжя характеризувалися протистоянням і конфліктами через земельні угіддя. Користуючись підтримкою російської влади, новослободжани захоплювали і розширювали свої володіння за рахунок земель запорожців і гетьманських козаків. В стосунках з Новою Сербією напруженість виникала на ґрунті орендних відносин, причому кривдниками вже виступали новосербці.

Новослобідський полк був одним з перших проектів проникнення імперських структур в товщу козацького колонізаційного руху. На місцевому рівні полк підпорядковувався російським військовим урядовцям – Головному командирі Нової Сербії, командирі Новосербського корпусу, коменданту Єлизаветинської фортеці. На вищому ж рівні, на відміну від козацьких полків сусідньої Гетьманщини, які підлягали владі гетьмана, Новослобідський козацький полк підпорядковувався Київському генерал-губернатору, Сенату, а пізніше Військовій колегії.

Адміністративний та військовий устрій Новослобідського козацького полку синтезував традиції і звичаї устрою козацьких полків Гетьманщини і Слобожанщини. Паралельно з принципом виборності козацької старшини діяв принцип призначення на посади козацьких сотників і старшин з числа лояльних до російської влади осіб. Більше того, російський уряд вдало маніпулював принципом виборності і міг усунути недостатньо лояльного кандидата на старшинську посаду, посилаючись на давні права козаків обирати старшину.

Основними видами служби новослобідського козацтва були: прикордонна служба, ведення розвідки і добування інформації, боротьба з гайдамацтвом і з втечами української людності на Запоріжжя і за кордон. Прикордонну службу козацтво несло на численних форпостах на російсько-польському і російсько-турецькому кордонах. Новосербське начальство використовувало полк для розвідувальних місій і добування інформації на турецько-татарських і українських підпольських територіях.

Під час несення військової служби Новослобідський козацький полк проявив себе як формування з низьким рівнем боєздатності, мобільності і дисципліни. Протягом свого існування полк в повному складі жодного разу не брав участі у воєнних діях. Лише під час Семилітньої війни козаки полку вирушили у військовий похід у складі тисячної команди Новосербського корпусу. Не зафіксовано участі козацтва полку в маневрах і навчаннях. Через відсутність постійного військового вишколу новослобідське козацтво не змогло створити своє власне бойове мистецтво і не відзначалося вправністю у військовій справі. Причину цього слід шукати в обставинах створення полку. Головною метою його створення було встановлення контролю над

масами української людності; за таких умов військова діяльність відходила на другий план. Державний апарат російської влади тривалий час затягував процес організації полку. До того ж, уряду не вистачало матеріальних і людських ресурсів для остаточного оформлення полку. Відносний спокій на російсько-польському і російсько-турецькому кордонах також не сприяв піднесенню войовничого духу новослобідського козацтва. Козацтво полку, перебуваючи в невизначеному стані, було мало зацікавлене у військовій службі, не відчувало власної значущості.

Якщо у військових справах новослобідське козацтво мало чим відзначилося, то в справі колонізації і господарського освоєння краю, навпаки, досягло значних результатів. На початку існування полку на його території було 6 поселень, в яких мешкало близько 4 тисяч осіб. Протягом періоду існування полку було закладено 34 нових населених пунктів, а на момент скасування полку на його землях мешкало близько 40–50 тисяч осіб. В межах полку проживали українці, росіяни, молдавани, волохи, греки. Населення активно освоювало південні степи: розорювало цілинні землі, сіяло хліб, розводило худобу, заводило промисли і ремесла. Активно розвивалася торгівля в Новослобідському полку. В справі колонізації і економічного освоєння південно-степових територій новослобідське населення досягло найбільших результатів.

Церковний устрій Новослобідського полку мав свої особливості. Церковні парафії на території полку підлягали Єлизаветинській протопопії, центром якої виступала фортеця Св. Єлизавети. Паралельно з Єлизаветинською протопопією в слободі Дніпрово-Кам'янці функціонувало духовне намісницьке правління, намісник якого на пряму підпорядковувався єпархіальному архієрею. Церковне життя полку характеризується динамічним будівництвом і відкриттям нових церков на території Новослобідського поселення, відсутністю протистоянь і конфліктів на релігійному ґрунті та певною толерантністю російської влади до грецьких та старообрядницьких православних конфесій.

В 1764 р. була створена Новоросійська губернія, Новослобідський полк був фактично ліквідований, а населення було переведено в новоутворений Єлисаветградський пікінерний полк. Перетворення козацького полку в пікінерний полк російської армії мало покращити стан військової служби в полку, сприяти підвищенню його боєздатності. Старшина і козацтво перетворилися на офіцерів і рядових російської армії. А більшість новослобідського населення поповнила податні стани російської імперії. Одну з головних причин таких перетворень слід шукати в централізаторсько-уніфікаторських заходах російського уряду за часів правління Катерини II. Заходи передбачали нівелювання будь-яких відмінностей в адміністративному управлінні імперією, що в подальшому відбилося на ліквідації російською владою автономного устрою Гетьманщини і Слобожанщини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Дідик С.С. Дві моделі колонізації півдня України (з історії Нової Сербії і Новослобідського козацького полку) / С.С. Дідик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 35–40;
2. Дідик С.С. Розвідувальна діяльність Новослобідського козацького полку в світлі матеріалів канцелярії Новосербського корпусу (1758–1762 рр.) / С.С. Дідик // Наукові записки : Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2006. – Т.13. – С. 129–147;
3. Дідик С.С. Микола Степанович Адабаш – полковник Новослобідського полку (1757–1764 рр.) / С.С. Дідик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – Вип. XXI. – С. 35–38;
4. Дідик С.С. Промисли та ремесла в Новослобідському козацькому полку (1752–1764) / С.С. Дідик // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – Вип. 21. – С. 42–47.

Статті у наукових виданнях, матеріали конференцій

5. Дідик С.С. Взаємини Новослобідського козацького полку із Запорозьким козацтвом (1753–1764 роки) / С.С. Дідик // Козацька спадщина : Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва при інституті історії України НАНУ. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 200–204.
6. Дідик С.С. Етнічний склад населення Новослобідського козацького полку / С.С. Дідик // Збірник тез наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених 2007 року. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – С. 51–54.
7. Дідик С.С. Зносини адміністрації Нової Сербії і Новослобідського козацького полку з іноземними урядовцями / С.С. Дідик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – Київ : ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 269–275.
8. Дідик С.С. Новослобідський козацький полк – суб'єкт колонізації Степової України (1753–1764) / С.С. Дідик // Козацька спадщина : Альманах Інституту суспільних досліджень. – Дніпропетровськ : Пороги, 2008. – Вип. 4.– С. 167–172.
9. Дідик С.С. Сільськогосподарські заняття в Новослобідському козацькому полку (1753–1764 рр.) / С.С. Дідик // Питання аграрної історії України та Росії : Матеріали сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2008. – С. 56–62.

10. Дідик С.С. Адміністративно-територіальний та військовий устрій Новослобідського козацького полку після реформування 1761 року / С.С. Дідик // Запорозька старовина. – Запоріжжя : ВАТ “Мотор Січ”, 2008. – Вип. 5. – С. 38–44.

АНОТАЦІЯ

Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009.

В дисертації проаналізовано місце і роль Новослобідського козацького полку в історичному розвитку Південної України і в планах російського уряду. Надано обґрунтування причинам і передумовам виникнення Новослобідського полку як результату компромісу російського уряду і українського козацько-народного населення. Встановлено види військової служби новослобідського козацтва і ефективність полку у військовому відношенні. Досліджено соціальну структуру і етнічний склад населення полку, з'ясовано майнові права і податкові обов'язки окремих категорій населення полку. Проаналізовано внесок козацтва і населення полку в справу колонізації і освоєння південноукраїнських територій. Розглянуто причини реорганізації формування і з'ясовано подальшу долю козацтва і населення полку.

Ключові слова: українське козацтво, Новослобідський козацький полк, Південна Україна, фортеця Св. Єлизавети.

АННОТАЦИЯ

Дидык С.С. Новослободской казачий полк (1753-1764 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Запорожский национальный университет. – Запорожье, 2009.

В диссертации исследовано место и роль Новослободского казачьего полка в историческом развитии Южной Украины и в планах российского правительства.

Предложено обоснование причин и предпосылок возникновения Новослободского полка как компромисса российского правительства и украинского казацко-народного населения. Охарактеризовано географическое положение полка, сделана оценка природных ресурсов, которыми владел полк.

Определено, что административно-территориальное и военное устройство Новослободского полка синтезировало традиции слободских и гетманских казачьих полков. Установлено, что в Новослободском полку как и в полках Слобожанщины и Гетманщины,

параллельно с принципом выборности казачьей старшины существовал принцип ее назначения из среды лояльных к властям казаков и старшин.

Рассмотрены виды военной службы новослободского казачества: пограничную службу, разведывательную деятельность, борьбу с гайдамачеством и побегами украинского населения.

Обнаружена малоэффективность полка в военном отношении. Главной целью образования полка было установление контроля над массами населения. При таких условиях военная деятельность отходила на второй план. Государственный аппарат российской власти длительное время затягивал процесс организации полка.

Проведен анализ социальной структуры и этнического состава населения полка, выяснены имущественные права и налоговые обязанности отдельных категорий населения полка. Установлено, что большая часть населения полка была выходцами из украинских территорий. Казачество выделяется как наиболее многочисленная социальная группа. Проанализирован вклад казачества и населения полка в дело колонизации и освоения южноукраинских территорий. Рассмотрены причины реорганизации формирования и выяснена последующая судьба казачества и населения полка.

Сделаны выводы, что Новослободской казачий полк стал промежуточным звеном между традиционными казацкими полками и регулярными частями российской армии. На примере полка российское правительство испытало механизм отмены традиционных казацких военных формирований и их реорганизацию в регулярные армейские полки.

Ключевые слова: украинское казачество, Новослободской казачий полк, Южная Украина, крепость Св. Елизаветы.

SUMMARY

Didyk S.S. The Novoslobidskiy cossack regiment (1753-1764). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree of History sciences by specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Zaporizhzhya National University. Zaporizhzhya, 2009.

In dissertation is analysed a place and role of the Novoslobidscoego cossack regiment in history development of South Ukraine and in the plans of the Russian government. The ground is given to the reasons and pre-conditions of origin of the Novoslobodskiy regiment, as a result of compromise of the Russian government and Ukrainian cossack-folk population. Set the types of military service of novoslobidscoego the cossacks and efficiency of regiment in the military relation. Explored a social structure and ethnic composition of population of regiment, property rights and tax duties of separate categories of population of regiment are found out. Contribution of the cossacks and population of regiment to the matter of colonization and mastering South of Ukrainian territories is analysed. The

reasons of reorganization of forming are considered and is found out subsequent fate of the cossacks and population of regiment.

Key words: the ukrainian Cossacks, the Novoslobodskiy cossack regiment, South Ukraine, the St. Elisabeth fortress.

Підписано до друку 02.05.2009.

Формат 60x90/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Times. Умовн.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Віддруковано у ПП “Брацило”

69002, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 92/13

Тел.: (061) 787-66-77